

ние науч. степени канд. филолог. наук : спец. 10.01.01 «Литературоведение» / Е. Л. Кириллова. – Владивосток, 2004.

17. **Корсак В. В.** Великий исход [Електронний ресурс] / В. В. Корсак. – Режим доступа: http://www.dk1868.ru/history/vel_isxod.htm.

18. **Краснов В.** Врангель. Трагический триумф барона / В. Краснов. – М., 2006.

19. **Критский М.** Александр Павлович Кутепов (биографический очерк) [Електронный ресурс] / М. Критский // Генераль Кутеповъ. – Париж, 1934. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/bio/kutepov/index.html>.

20. **Матасов В.** Белое движение на Юге России (1917–1920) / В. Матасов. – Монреаль, 1990.

21. **Мокиевская-Зубок З. С.** Гражданская война в России, эвакуация и «сидение» в Галлиполи глазами сестры милосердия военного времени (1917–1923) / З. С. Мокиевская-Зубок // Добровольцы (сборник воспоминаний). – М., 2001. – С. 241–329.

22. **Оболенский В.** Крым при Врангеле (мемуары белогвардейца) / В. Оболенский. – М.; Л., 1928.

23. Перенесение праха генерала Врангеля в Белград 6 октября 1929 г. [Електронный ресурс]. – Издание комитета по увековечению памяти Главнокомандующего Русской Армией генерала барона П. Н. Врангеля. – Режим доступа: http://ia310830.us.archive.org/load_djvu_applet.php?file=1/items/perenesenieprakh00andr/perenesenieprakh00andr.djvu.

24. **Пешня М. А.** Первый марковец [Електронный ресурс] / М. А. Пешня // Генераль Кутеповъ. – Париж, 1934. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/bio/kutepov/index.html>.

25. **Раевский Н.** Дневник галлиполийца / Н. Раевский // Добровольцы. – М., 2007. – С. 62–262.

26. **Резниченко С. ***** [Електронный ресурс] / С. Резниченко // Генераль Кутеповъ. – Париж, 1934. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/bio/kutepov/index.html>.

27. Речь, сказанная госпожой Е. Ковернинской от имени Национального Союза Русских женщин 26 января 1933 г. в г. Белграде на собрании памяти генерала Кутепова [Електронный ресурс] // Генераль Кутеповъ. – Париж, 1934. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/bio/kutepov/index.html>.

28. **Рыбинский Н.** Железный генерал [Електронный ресурс] / Н. Рыбинский // Генераль Кутеповъ. – Париж, 1934. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/bio/kutepov/index.html>.

29. **Слиозберг Г. ***** [Електронный ресурс] / Г. Слиозберг // Генераль Кутеповъ. – Париж, 1934. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/bio/kutepov/index.html>.

30. **Широкоград А. Б.** Упущенный шанс Врангеля. Крым. Бизерта, Галлиполи / А. Б. Широкоград. – М., 2009.

Надійшла до редколегії 24.09.2011

УДК 351.713: 94(477) «1921/1922»

Д. В. Архірейський

Академія митної служби України (м. Дніпропетровськ)

ПРОЦЕСИ РОЗРОБКИ І ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕРШОГО РАДЯНСЬКОГО МИТНОГО ТАРИФУ 1922 р.

Висвітлено процеси розробки та впровадження першого радянського митного тарифу, прийнятого в 1922 р., проаналізовано його практичне значення.

Ключові слова: нова економічна політика, зовнішня торгівля, товари, митний тариф, митно-тарифне регулювання.

Освещены процессы разработки и внедрения первого советского таможенного тарифа, принятого в 1922 г., проанализировано его практическое значение.

Ключевые слова: новая экономическая политика, внешняя торговля, товары, таможенный тариф, таможенно-тарифное регулирование.

In the article light up the processes of development and introduction of the first soviet custom tariff, accepted in 1922, his practical value is analysed

Key words: new economic policy, foreign trade, commodities, custom tariff, custom-tariff adjusting.

Вступ. Тема радянського митно-тарифного регулювання не набула в історіографії повноцінного значення. Радянські автори, як правило, обмежувалися простою констатацією факта впровадження в дію митного тарифу 1922 р. та короткими оцінками його значення [9; 10; 12; 21]. Такі аспекти проблеми, як причини впровадження тарифу, процеси його розробки і підготовки відповідної законодавчої бази, практичні заходи митних установ тощо тільки знаходять своє відображення в працях сучасних дослідників [2; 6; 19].

Постановка завдання. Автор даної статті ставить на меті висвітлити деякі моменти підготовчої роботи із запровадження першого радянського митного тарифу, а також проаналізувати його значення в очах тодішніх фахівців і діячів.

Результати дослідження. У добу «воєнного комунізму» проблема митно-тарифного регулювання правлячим більшовицьким режимом в цілому ігнорувалася. Це пояснюється кількома причинами: по-перше, зовнішня торгівля «країни Рад» в умовах військових конфліктів та економічної блокади, оголошеної державами Антанти, була неактивною, невиразною; по-друге, функціональні пріоритети митної служби були зміщені з фіску у бік контролю над наявними на митних складах товарами; по-третє, значення митного відомства в системі державних органів у цілому було явно знижене. За таких умов до трансформації митно-тарифного регулювання у більшовиків руки не доходили, тому продовжував діяти дореволюційний тариф.

Політична перемога більшовиків у громадянській війні, встановлення контролю над національними «окраїнами», перехід від політики «воєнного комунізму» до більш ліберальної нової економічної політики, а головне, поступове зняття з 1920 р. економічної блокади і налагодження економічних зв'язків передовсім з провідними країнами Заходу підштовхнули в комплексі правлячий режим комуністів до перегляду митного тарифу та умов його використання. Необхідність повноцінного використання митного тарифу радянсько-російський дослідник Ю. Кисловський пояснив таким чином: «У зв'язку з переходом до непу та збільшеною потребою у розвитку зовнішньоторговельних зв'язків виникла гостра необхідність у налагодженні митного механізму регулювання зовнішньої торгівлі, використанні можливостей тарифної політики в інтересах захисту економічних інтересів держави» [6, с. 136].

Від самого початку радянська митна політика розбудовувалася на принципах промислового протекціонізму. Щодо цього один з керівників радянського митного відомства в 1922–1927 рр. А. Потяєв писав: «Першим завданням НКЗТ... стало створення заборонно-дозвільної системи (ліцензійна політика), яка з кустарного способу заборон або дозволів чисельних прохань про ввезення і вивезення товарів поступово вилилась у струнку систему контингентування нашого ввезення і вивезення у зв'язку із завданням наших державних органів і з вивченням стану нашого внутрішнього виробництва» [6, с. 137; 14, с. 102]. Політика протекціонізму викликала промисловою кризою, що була наслідком довготривалих бойових дій, а також економічною блокадою, оголошеною більшовикам під час революції державами Антанти. Обсяги промисловості на теренах «країни Рад» об'єктивно знижувалися, населення втрачало купівельну спроможність, попит переміщувався від ринку до хатнього виробництва. Утім, як справедливо зазначає дослідник митної служби Росії Ю. Кисловський, «надзвичайний протекціонізм затримував розвиток ринку, негативно впливав як на відновлення і розвиток металургійної і металообробної промисловості, так і на штучну підтримку елементів натурального

господарства в сільській місцевості» [6, с. 137]. За умов дії державної монополії зовнішньої торгівлі мито розглядалося лише як допоміжний засіб. До 1922 р. радянські митні установи за інерцією керувалися митним тарифом 1906 р.

Звичайно, не можна сказати, що до моменту прийняття митного тарифу 1922 р. радянський уряд узагалі не приділяв увагу митно-тарифному регулюванню. Той же Ю. Кисловський, зокрема, підкреслював, що «ще до виходу у світ тарифу 1922 року було видано низку документів: положення РНК від 8 грудня 1921 року «Про боротьбу з контрабандою»; «Про стягування комірнього та митно-канцелярського збору»; наказ № 2 «Про стягування тарифних мит по ставках загального митного тарифу з європейської торгівлі» 1906 року. Разом із названими документами в митні установи надійшла низка роз'яснень та вказівок: «Про усунення, з впровадженням стягування мит, затримок з випуску товарів»; «Про встановлення порядку розстрочки сплати мит для різних установ»; «Порядок охорони кордону від контрабандного вивезення коней»; «Про порядок здачі митних цінностей у Держохорон» та ін.» [6, с. 136].

Те, що митні установи в період переходу держави до непу мали пряме відношення до тарифної діяльності, свідчить, зокрема, факт функціонування спеціальної тарифно-розцінкової комісії при Харківській митниці у другій половині 1921 р. [4, арк. 1–44]. Крім того, ще 28 лютого 1921 р. по радянському митному відомству вийшов циркуляр № 1027/151 про порядок нарахування митних зборів, і вище митне керівництво, принаймні в Україні, контролювало виконання митними установами цього циркуляру [5, арк. 17].

Аналіз митного законодавства весни 1921 р. – весни 1922 р. (від часу оголошення непу до моменту затвердження першого радянського митного тарифу) показує, що, як і дотепер, від фіску як такого більшовицький уряд не відмовлявся, просто він не був серед пріоритетних завдань митних органів. Серед законів, які приймалися в цей час, були й такі, що мали відношення до митно-тарифної політики, щоправда, здебільшого вони регулювали режим безмитного пропуску деяких видів товарів, наприклад, гуманітарних вантажів. Скажімо, у постанові Ради праці та оборони РСФРР «Про порядок оплати і спрямування продовольчих та інших посилок, що надходили з країн, котрі не уклали з РСФРР угод, якими передбачався обмін поштовими посилками» від 20 вересня 1921 р. зазначалося, що гуманітарна допомога, яка пересилалася поштовими посилками, митом не обкладалася [17, №. 70, ст. 565]. Інакше ставлення було до посилок, які адресувалися приватним особам. У вищезгаданому законі, зокрема, говорилося, що «предмети, вміщені в цих посилках, окрім двох поштових посилок на місяць на кожную особу, вагою до 5 кілограмів, що пропускаються безмитно, мають проплачуватися митами у порядку ст.ст. 89–90 декр. 12 лист. 1920 р. «Про порядок прийому, зберігання та відпуску імпортованих та експортних товарів» [16, №. 94, ст. 513; 17, №. 70, ст. 565].

Правом безмитного пропуску користувалися певні групи вантажів, які вважалися державною власністю, причому, судячи з усього, стратегічною. 13 лютого 1922 р., наприклад, було прийнято декрет Всеросійського центрального виконавчого комітету (ВЦВК) РСФРР «Про звільнення від обкладання за право провозу зборами та митами всіх рибних вантажів і товарів, що вивозяться з Персидських державних промислів у межі РСФРР» [18, №. 17, ст. 181]. Зазначені рибні товари, вантажі, спорядження не обкладалися митом, тому що були державною власністю РСФРР.

Отже, аналізуючи митне законодавство зазначеного часу, можна зробити деякі висновки. Наприклад, про те, що радянська митна служба, ясна річ, з подачі уряду, чітко і категорично ділила на державні та приватні як суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, так і вантажі, що переміщувалися через кордон. Перші користувалися різноманітними митними пільгами, зокрема, правом безмитно-

го режиму, інші підлягали обкладанню митом відповідно до діючого на той час тарифу.

Упровадження нової економічної політики з її лібералізацією ринку природно вело до відновлення промисловості, сільського господарства, внутрішньої торгівлі. Поступово налагоджувалися зв'язки із зовнішнім світом, що позитивно впливало на активізацію міжнародної торгівлі. Усе це в комплексі змушувало керівництво більшовиків звернути більшу увагу на економічну складову митної справи.

Ураховуючи реальний перебіг зазначених подій, можна стверджувати, що підготовка радянського митного тарифу мала розпочатися навесні–влітку 1921 р., коли Наркомат зовнішньої торгівлі (НКЗТ) РСФРР, у складі якого послідовно в цей час діяли Митно-матеріальне (до квітня 1921 р.) і Транспортно-матеріальне (у квітні–грудні того ж року) управління. У цілому це підтверджують автори «Таможенного дела в СССР», які, зокрема, стверджували, що «лише у другій половині 1921 р. було визнано за необхідність поновити стягування мит» [1, с. 57]. У грудні 1921 р., судячи з усього, підготовчу роботу було активізовано, що пов'язувалося із реорганізацією Транспортно-матеріального управління у Митне (МУ). НКЗТ і МУ в цей час очолювали відповідно Л. Красін і Г. Харьков, чії команди, власне кажучи, і займалися розробкою самого тарифу і підготовкою належної законодавчої бази. Щоправда, аналізуючи, знову таки, тодішнє митне законодавство, можна помітити, що в цій сфері якоїсь особливої активності не спостерігається. Рідкісні нормативні акти, які мали певне відношення до мита, митного тарифу, по суті не передбачали якихось різких змін. Складається навіть враження, що зацікавлені відомства і служби до зміни митного тарифу в цілому і не готувалися, принаймні, в публічно-інформаційній сфері така підготовка ніяк не демонструвалася. І тим не менш, вона велася.

З метою розробки радянського митного тарифу, за основу якого брався російський дореволюційний, у другій половині 1921 р. при НКЗТ була створена спеціальна (особлива) комісія [1, с. 57], під час роботи котрої, вочевидь, було сформульовано «Тези з митної політики РСФРР», що пояснювали необхідність запровадження першого радянського митного тарифа. Автор чи автори тез, зокрема, зазначали, що за політики «воєнного комунізму» зобов'язання забезпечувати промисловість і населення брала на себе сама держава, що робило недоцільним практику мит. Але ось «поява приватної промисловості і торгівлі... викликали необхідність встановлення мит». Розробники радянської митно-тарифної системи враховували факт достатньо довгої ізольованості внутрішнього ринку «країни Рад» від світового ринку, а також, відповідно, «значне зростання цін на імпорتنі товари на нашому ринку порівняно з цінами в даний час на Світовому ринку, і ще більша різниця на внутрішньому та зовнішньому ринках на експортну сировину». З цього робився висновок, що протягом кількох найближчих років приватним експортерам чи імпортерам надавалася можливість обертати на свою користь різницю між цінами на внутрішньому та зовнішньому ринках. Саме ця перспектива економічного зростання приватників, на думку авторів документа, «поруч із задачами охорони деяких галузей промисловості, ставить перед (урядом) РСФРР у сфері митної політики низку фіскальних завдань» [15, арк. 29]. При тому автори попереджали, що «фінансове митне обкладання має бути вибудоване таким чином..., аби не ускладнювати ввезення до країни необхідних для відновлення народного господарства товарів, а щодо експортних товарів не перешкоджати їх вивезення» [15, арк. 29].

Далі автори документу більш детально описують нюанси найбільш продуктивної, на їхню думку, радянської митно-тарифної політики: «Митна політика у сфері регулювання внутрішнього споживання країни полягає в тому, що в деяких випадках забороняє ввезення (предмети розкошу та ін.) та вивезення (коні, велика рогата худоба та ін.) і в інших випадках охороняє деякі галузі власної про-

мисловості (шкіряні товари, папір, лляні і конопляні, паперові і вовняні вироби, продукти перегонки нафти і т. п.), також в інших випадках заохочує ввезення, як наприклад: всілякого устаткування, непотрібного металу, дубильної сировини, складних сільськогосподарських машин та ін., і вивезення – битої птиці, м'яса і м'ясних продуктів та ін.» [15, арк. 29]. Переваги такого підходу описувалися таким чином: «Такий спосіб регулювання і митного оподаткування помірковано протегує нашій державній великій промисловості і сільському господарству, які слугують основною економічною базою Радянської Росії, в той же час не ускладнюючи ввезення і вивезення, дає державі частину різниці в ціні між російським та іноземним ринками і може стати одним з найзначніших джерел прибутків Республіки» [15, арк. 29, 30].

Розробники «Тез з митної політики РСФРР» дали й першу характеристику ввізного митного тарифу 1922 р., назвавши його «фіскально поміркованим, за винятком двох товарних груп, що мають відношення до хімічної і шкіряної промисловості, стосовно яких тариф є протекційним; відносно ж сировини, добривних речовин, сільськогосподарських машин, непотрібних металів, митний тариф є абсолютно пільговим» [15, арк. 30].

Автори документа при розробці ставок ввізних мит пропонували враховувати досвід насамперед Австрії та Німеччини, які «втратили через низьку валюту значну частину своїх сировинних ресурсів, що були скуплені іноземцями» [15, арк. 30]. Це явно перегукується з поглядами самого Леніна, які він висловить через рік, готуючись до грудневого 1922 р. пленуму ЦК РКП(б). Лідер радянської держави попереджав: «...Часткове відкриття кордонів несе із собою серйозні загрози у відношенні валюти, бо ми потрапимо практично в становище Німеччини, несе із собою серйозні загрози в сенсі проникнення у Росію, без жодної можливості контролю для нас дрібної буржуазії і всіляких агентів закордонної Росії» [8, с. 337]. Отож, автори «Тез з митної політики РСФРР» пояснювали необхідність впровадження вивізних мит, переконуючи, що «ставки встановлені обережно, аби не ускладнювати експорт і водночас регулювати вивезення та передавати державі частину різниці в ціні між внутрішнім і зовнішнім ринками. По відношенню до країн Сходу – Персії, Туреччини, Афганістану, де європейський капітал виконує роль удущення промисловості цих країн, унаслідок чого остання (промисловість – Д. А.) перебуває на рівні низького розвитку і не витримує конкуренції на нашому ринку з товарами ін. країн, розроблено спеціальний тариф з Азійської торгівлі, де ставки на товари, експортерами яких є перелічені держави, встановлені набагато нижчими» [15, арк. 30].

За «Тезами», і ввізний, і вивізний тарифи визнавалися тимчасовими з огляду на перехідний час і недосконалі відносини із зовнішнім світом. Їх автори були переконані, що тарифи будуть змінені як тільки «Росія тісніше ввійде в систему світового господарства». Отож, митна політика «країни Рад» мала бути автономною, з деякими «надбавками для країн, які ще не врегулювали свої відносини» з РСФРР. На думку розробників документа, «мита мають стягуватися за твердим курсом митного рубля, що встановлюється виходячи з котировань злитків золота на внутрішнього ринку» [15, арк. 30].

Запровадження митного тарифу, на думку авторів «Тез», мало сприяти також подальшому об'єднанню митних структур усіх радянських республік та уніфікації радянської митної справи в цілому. Як зазначалося в документі, «особливе значення набуває об'єднання митної політики окраїнних Радянських Республік і застосування на зовнішніх кордонах усієї Федерації єдиного митного тарифу. Всілякі вилучення, встановлені самостійно окремими союзними Республіками, можуть викликати нерівномірний приплив імпортних вантажів до деяких прикордонних ділянок, де вони (вантажі – Д. А.) мають можливість бути очищеними більш пільговим митом, або повністю призупинити, де буде впроваджено висо-

ке мито. Єдина митна політика РСФРР і союзних Республік усуне подібне явище та стане водночас і результатом, і умовою їх тісного господарського об'єднання» [15, арк. 30, 31]. Як необхідна умова пропонувалося «тверде проведення спільних основ і послідовної системи обкладання митом привозних і відвозних товарів, з відхиленням багаточисленних домагань різних установ щодо безмитного пропуску їхніх товарів. Винятки можуть зірвати всю роботу з митного обкладання і викликати низку зловживань з боку деяких установ, які ввозять під своїм прапором для кооперативних та інших організацій, а можливо й приватних підприємств» [15, арк. 31].

Слід зауважити взагалі, що у відновленні капіталістичних відносин як на внутрішньому ринку, так і у зовнішньоекономічних відносинах, правляча партія бачила серйозну політичну загрозу своїй владі. У 1921 р. лідери більшовиків усвідомлювали, що в державі залишається достатня кількість людей, охоче готових активізувати свою приватновласницьку діяльність у промисловості, торгівлі, фінансовій сфері тощо. Для більшовиків це було неприпустимо передовсім з політичної точки зору. Л. Красін, зокрема, розглядав нову економічну політику як спробу «нових дрібно-буржуазних верств, що виникають у живлячому середовищі внутрішнього ринку, на кількісній перевазі дрібного виробництва, дрібного селянства в нашій країні, ...повернути ...розвиток нової економічної політики на рейки відновлення капіталізму» [7, с. 6].

Роботу спеціальної комісії продовжив створений у складі того ж НКЗТ (очевидно на базі митно-тарифного відділу) Митно-тарифний комітет (МТК). Функції і склад комітету були затверджені декретом РНК РСФРР «про Митно-тарифний Комітет при Народному Комісаріаті Зовнішньої Торгівлі» від 23 лютого 1922 р. Серед завдань МТК були: розробка нових і зміна вже існуючих митно-тарифних ставок, а також перегляд списків товарів, заборонених для ввезення та вивезення; вирішення сформульованих вищим митним керівництвом питань практичного застосування тарифів; задоволення скарг щодо рішень Митного управління із питань застосування тарифів; підготовка висновків по всіх проектах законів, міжнародних торговельних договорів, конвенцій, угод, які мали відношення до митно-тарифної справи [18, №. 19, ст. 213].

Склад МТК повністю контролювався урядом РСФРР: усі члени комітету затверджувалися виключно Раднаркомом за пропозицією НКЗТ та згодою Наркомату фінансів (НКФ). До складу МТК входили голова та два його заступники, по два представники від НКЗТ (крім голови та обох заступників) та НКФ, по одному – від Вищої ради народного господарства (ВРНГ), Наркоматів закордонних справ (НКЗС), землеробства, робітничо-селянської інспекції. Представники Наркоматів освіти, охорони здоров'я, внутрішніх справ, продовольства та інших могли запрошуватися на засідання МТК з правом вирішального голосу при розгляді питань, які відносилися до компетенції зазначених відомств. Крім того, декретом передбачалося запрошення на засідання Комітету експертів-фахівців з правом дорадчого голосу. Як бачимо, склад МТК повністю контролювався Раднаркомом Росії. Вплив на митно-тарифне регулювання урядів інших радянських республік, таким чином, принаймні за даним декретом, не передбачався. Це мало змусити їх, звичайно, якимось проявити своє незадоволення.

Звичайно, МТК у справі митно-тарифного регулювання відігравав неабияку роль. Його постанови з питань розробки та зміни митно-тарифних ставок, а також перегляду списків товарів, заборонених для ввезення та вивезення, Наркомат зовнішньої торгівлі вносив на розгляд РНК без додаткового міжвідомчого погодження. З інших же питань НКЗТ мав право видавати власні розпорядження. Якщо з якимись постановами Митно-тарифного комітету не погоджувалися НКЗТ, НКФ, ВРНГ чи НКЗС, відбувався повторний розгляд питання, після чого

воно могло бути передане на розгляд раднаркому. Рішення МТК затверджувалися більшістю голосів його членів [18, №. 19, ст. 213].

МТК від самого початку своєї діяльності не мав свого постійного апарату, тому його технічну роботу забезпечувало Митне управління через спеціально створений тарифний відділ, який розробляв матеріали для встановлення нових чи зміни старих тарифів, готував для МТК висновки по проектах відповідних законів, міжнародних конвенцій та договорів [1, с. 34]. Тарифному відділові в цій роботі допомагав товарно-технічний відділ МУ [18, №. 19, ст. 213].

Ключовим для радикальної реорганізації радянської митно-тарифної системи був 1922 р. Не ставлячи під сумнів державну монополію зовнішньої торгівлі, впроваджувався перший радянський митний тариф, який, тим не менш, розглядався надійним захистом радянської промисловості в умовах складних економічних взаємовідносин з капіталістичними державами. Отже, 9 березня 1922 р. ВЦВК та РНК РСФРР затвердили митний тариф з європейської торгівлі для привозних товарів [18, №. 24, ст. 259], який був опублікований 12 березня у №58 «Известий ВЦИК Советов», а 13 червня того ж року – для вивозних [18, №. 41, ст. 482]. Принцип дії тарифу нагадував російський дореволюційний: він обмежував вивезення цінної сировини, регулював увезення конкуруючої продукції. Коротко кажучи, «затверджувався безмитне ввезення дефіцитної сировини, напівфабрикатів, сільськогосподарських машин; існували високі вивізні мита на монопольні предмети радянського експорту» [11, с. 64]. Наскільки напружено вищі органи радянської влади працювали, розробляючи нову митно-тарифну політику, говорить той факт, що протягом року лише на рівні ВЦВК та РНК РСФРР митні тарифи переглядалися та корегувалися понад 30 разів [9, с. 86]. Зокрема, було прийнято рішення запровадити пільгові митні тарифи на кордонах деяких азійських сусідів радянської держави, зокрема, Туреччини, Персії, Афганістану, Монголії, Китаю, а також у портах Каспійського моря і окремо в Мурманському порті. Пояснювалося це здебільшого необхідністю розвивати торгівлю на окраїнах держави, а також політичною кон'юнктурою: більшовики в цей час усіляко загравали з країнами Азії, підштовхуючи їх до протистояння з колоніальними державами.

Отже, митний тариф 1922 р. можна вважати своєрідним компромісом між прихильниками принципу монополії та ідеологами більш вільної, економічно обґрунтованої радянської митної політики. Згадуваний вище А. Потяєв, аналізуючи статті тарифу 1922 р., робив однозначний висновок, що останній мав захистити радянську промисловість від іноземної конкуренції і створити умови виробництва та вигідного збуту радянської продукції, тобто аргументовано розглядав тариф як складову радянського протекціонізму. Останній забезпечувався, на думку А. Потяєва, такими заходами: «встановленням високих увізних мит (у вигляді різниці між фабричними цінами на товари нашого і закордонного виробництва); дозволом безмитного ввезення промислової сировини, напівфабрикатів і предметів машинного обладнання, які не виготовлялися в нашій країні; впровадженням високих, навіть заборонних мит на сировину, яка виробляється в країні, хоча і в недостатній кількості, але край необхідної для нашої промисловості; встановлення безмитного вивезення та преміювання вивезення готових виробів (цукор, текстильні вироби). Для захисту сільськогосподарського виробництва дозволялося безмитне ввезення сільськогосподарських машин, насіння, добрив і засобів боротьби зі шкідниками, якщо вони не вироблялися в країні. Помірковані та низькі мита на сільськогосподарські машини, насіння встановлювались у країні, але в недостатній кількості. Безмитне вивезення товарів (хліб, кормове насіння, олія) допускалося тоді, коли їх вивезення не відбивалося на виробництві важливих галузей нашої промисловості. Низка заходів була спрямована на захист інтересів фінансового господарства. Задля забезпечення активного торгового балансу встановлювались високі мита на головніші предмети ввезення та заохочення ви-

везення сировини, життєвих припасів і виробів. Для захисту фінансів установлювалися ввізні мита: високі на предмети розкошу і помірковані на предмети широкого вжитку; високі вивізні мита на ті предмети експорту, щодо яких наша країна була на світовому ринку монополістом або напівмонополістом» [6, с. 138, 139; 13, с. 11–13].

Розглядаючи радянську митно-тарифну політику початку періоду непу, А. Потяєв у дусі тодішніх поглядів В. Леніна і Л. Красіна вважає її допоміжним засобом реалізації державної монополії зовнішньої торгівлі. Остання ж розглядалася ним як специфічний різновид радянського протекціонізму, до якого режим більшовиків, мовляв, змушений був вдаватися в умовах капіталістичного оточення. Особливістю радянського протекціонізму, на думку А. Потяєва, було встановлення мита, а також рішення ввозити в країну чи не вивозити за кордон певні групи товарів із урахуванням потреб радянської промисловості і планів відновлення економіки [6, с. 140; 12, с. 92]. З цим погоджується українська дослідниця С. Гнітько, за якою «мита були одним із засобів протекціонізму та слугували економічним важелем регулювання зовнішньої торгівлі» [3, с. 5].

Аналіз першого радянського митного тарифу підтверджує його протекціоністський характер. Скажімо, достатньо високе вивізне мито на шкіру чи вовну обмежувало вивезення сировини, край необхідної для власної промисловості, а високе ввізне мито на продукцію, що виготовлялася в державі в достатній мірі чи мала перспективу щодо її подальшого виробництва, обмежувало ввезення на територію країни конкуруючих виробів, що, безсумнівно, сприяло розвитку радянської промисловості. Безмитне ввезення передбачалося для дефіцитної сировини, напівфабрикатів, засобів боротьби із сільськогосподарськими шкідниками, сільськогосподарських машин, що в цілому мало позитивно впливати на вітчизняну промисловість і сільське господарство. Фінансові задачі поповнення бюджету передбачалося реалізовувати шляхом високих вивізних мит на монополійні товари радянського експорту (наприклад, платину, сантонін) та високі чи помірковані ввізні мита на предмети розкоші, парфюмерію тощо. Як зазначає Л. Марков, «в інтересах народної охорони здоров'я встановлювалося безмитне ввезення медикаментів (хінін, стрихнін та ін.), які у нас не виготовлялися. В інтересах народної освіти і культури безмитно ввозити дозволялося наукову літературу та навчальні посібники» [9, с. 87].

Підбиваючи підсумки сказаному про значення першого радянського митного тарифу, наведемо узагальнюючі слова радянських дослідників: «Крім спеціальних цілей захисту одних галузей господарства і заохочення розвитку інших митно-тарифна політика країни переслідувала й стратегічні завдання надання режиму найбільшого сприяння радянським товарам на світовому ринку та зміцнення міжнародно-політичних інтересів й миру в умовах капіталістичного оточення» [9, с. 88]. Звичайно, подібний пафос радянської історіографії мав приховати дещо інше, а саме – те, що на момент 1922 р. ніякої промислової конкуренції між «країною Рад» і західними державами, по суті, не було. Радянський експорт того часу складав переважно сільськогосподарську продукцію та сировину тому, що нічого іншого більшовики запропонувати на продаж за кордон не могли. Імпортувалося ж до радянської держави переважно та продукція, яка тут поки що не вироблялася. Отож, ніякої конкуренції дійсно не було. Реалізація так званих фінансових задач часто-густо мала суто політичну основу. Встановлюючи, наприклад, високе вивізне мито на свою монополійну продукцію, більшовики залишали собі можливість не просто торгуватися з капіталістичними опонентами, а вирішувати таким чином політичні проблеми. Високе мито на імпортні предмети розкоші, судячи з усього, мало стримувати апетити потенційно нелояльних до радянської влади і політичному сенсі приватних власників – так званих непманів. І тому подібне.

Утім, опосередковано радянські історики визнавали, що митно-тарифне регулювання митної справи мало досягти не тільки економічних, а й політичних цілей більшовиків. Той же Л. Марков, скажімо, писав, що «на відміну від інших держав соціалістична держава не переслідувала цілей зробити мито джерелом надходження фінансів до скарбниці... Значні перешкоди втіленню в життя тарифної політики створювалися на місцях (тобто в інших радянських республіках. – Д. А.) унаслідок неправильного розуміння загальнодержавної тарифної політики і перебільшеного прагнення задоволювати за допомогою мит місцеві інтереси та потреби, що шкодило в цілому загальнодержавним завданням. Факти місницького підходу щодо застосування митних норм вимагали «завершити митне об'єднання радянських республік» і проводити єдину митну політику, що стало можливим із створенням СРСР» [9, с. 88].

Отже, ніяких ілюзій щодо нібито радикальних змін у сфері митно-тарифної політики. Хоча остання прямо й пов'язана з непом, тим не менш чисто економічним заходом, по суті, вона не була. Очевидно, що тарифікація митної справи, як і організаційно-правові, структурні, фінансові та кадрові аспекти митної справи в цей час були націлені на одне – на повну централізацію та уніфікацію всієї радянської митної системи під абсолютним контролем Москви, нівеляцію впливів на неї з боку урядів інших радянських республік. Місцеві економічні інтереси при цьому приносилися в жертву доволі абстрактним для населення так званим загальнодержавним інтересам. Власне кажучи, економічна складова процесу створення СРСР в цьому якраз і полягала: держава (точніше її панівна компартійна верхівка) мала задовільнити насамперед свої інтереси, а потім вже думати про периферію.

Тим не менш, запровадження в 1922 р. митного тарифу означало активізацію радянської митної політики; більшовицький режим явно намагався ув'язати внутрішні ціни зі світовими. Л. Марков доволі точно показав вплив першого митного тарифу на змінність функцій радянських митних установ при переході до непу: «У процесі становлення митному відомству, в залежності від напрямку економічної та загальної політики, доводилося кілька разів змінювати свою структуру як в центрі, так і на місцях, і, як наслідок, місцеві митні органи за умов націоналізації всієї торгівлі і промисловості втратили свої податкові функції і перетворилися на контрольно-пропускні пункти з прийому, зберігання і випуску державних вантажів, які привозяться з-за кордону і випускаються туди... Здійснення нової економічної політики і нерозривно з цим пов'язане впровадження системи оподаткування повернули митному відомству значення значного державного податкового апарату» [6, с. 140; 10, с. 86]. Цієї ж думки дотримується Б. Габричідзе: «З переходом до непу, пов'язаного з розширенням зовнішньої торгівлі, наданням права самостійного виходу на світовий ринок господарським і державним організаціям, виникла необхідність відновити митно-тарифну справу. Повернення в 1922 р. до тарифних методів регулювання зовнішньоторговельних операцій підвищило роль митної служби у державному управлінні, практично реанімувало митні органи» [2, с. 33; 19, с. 39].

На думку Л. Маркова, між розробкою митно-тарифної політики, яка розглядалася ним виключно як захисний механізм державної монополії зовнішньої торгівлі, і «активною господарською і зовнішньоторговельною діяльністю Радянського уряду був прямий зв'язок» [9, с. 85, 86]. Тобто, як він уважав, активізація економічної діяльності більшовиків при переході до непу викликала необхідність зміни митно-тарифної системи. Отже, держава поверталася до тарифних методів регулювання зовнішньоторговельних операцій, що підвищувало роль самого митного відомства в системі державних органів. На думку Л. Фрея та В. Шишкіна, «перший радянський митний тариф 1922 р. ...являв собою лише дещо виправлене видання дореволюційних тарифів» [20, с. 64; 22, с. 142].

Висновки. З переходом від політики «воєнного комунізму» до нової економічної політики дещо змінилося ставлення радянського керівництва до проблеми митно-тарифного регулювання: очевидно, за умов необхідної активізації зовнішньої торгівлі радянський провід, не відмовляючись від принципів державної монополії останньої, вважав за потрібне повернути деякі традиційні функції митної служби, в даному випадку – фіскальну. Звісно, економічна кон'юнктура післявоєнного і післяреволюційного періоду була абсолютно іншою, ніж до Першої світової війни, тому і виникла ідея розробки нового митного тарифу, пристосовано до потреби часу.

Таким чином, протягом другої половини 1921 – початку 1922 р. спеціально створеними для цього органами розроблявся перший радянський митний тариф, який затверджувався у два етапи: спочатку, 9 березня 1922 р., ВЦВК і РНК РСФРР прийняли тариф із ввізної європейської торгівлі, потім – 13 червня – з вивізної.

Митний тариф 1922 р., за оцінками сучасників і дослідників, був необхідним кроком радянського режиму, якому треба було розробляти певні принципи і засоби економічного співіснування з капіталістичним оточенням. Тариф можна вважати своєрідним компромісом між прихильниками принципу монополії та ідеологами більш вільної, економічно обґрунтованої радянської митної політики і зовнішньої торгівлі в цілому. І все ж він мав явно протекціоністський характер і був спрямований на пом'якшення конкурентного впливу більш розвинутої західної промисловості, адже містив обмежуючі та заборонні складові, такі ставки мит, які, на думку його розробників, повинні були захистити вітчизняне виробництво; крім того, передбачав режими пільгового чи безмитного пропуску вантажів і товарів.

Його впровадження автоматично реанімувало фіскальну функцію митної служби, що дуже швидко дало відповідний фінансовий ефект, підвищило загальнодержавне значення митного відомства в цілому.

З іншого боку, як показали подальші події, перший тариф явно не був досконалим, адже розроблявся поспіхом, без належного врахування багатьох зовнішньоекономічних чинників. Це потребувало негайного його виправлення.

Бібліографічні посилання

1. **Александров Д. А.** Таможенное дело в СССР / Д. А. Александров, С. С. Дмитриев. – М., 1949.
2. **Габричидзе Б. И.** Таможенная служба в Российской Федерации / Б. И. Габричидзе, В. В. Зобов. – М., 1993.
3. **Гнітько С.** Боротьба з контрабандою в Україні у 20-ті роки [Електронний ресурс] / С. Гнітько. – Режим доступу: <http://sbu.gov.ua/sbu/doccatalog/document?id=42157>
4. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. Р-341, оп. 1, т. 1, спр. 92.
5. ДАОО. – Ф. Р-341, оп. 3, спр. 23.
6. **Кисловский Ю. Г.** История таможи государства Российского. 907–1995 / Ю. Г. Кисловский. – М., 1995.
7. **Красин Л. Б.** Монополия внешней торговли и НЭП / Л. Б. Красин. – М., 1926.
8. **Ленин В. И.** Полное собрание сочинений / В. И. Ленин. Т. 45. Март 1922 – март 1923. – М., 1970.
9. **Марков Л. Н.** Очерки по истории таможенной службы / Л. Н. Марков. – Иркутск, 1987.
10. **Марков Л. Н.** Таможенное право / Л. Н. Марков. – Иркутск, 1973.
11. Одесской таможене 200 лет. – Одесса, 1995.
12. **Потяев А. И.** Таможенное дело / А. И. Потяев. – М., 1927.
13. **Потяев А. И.** Таможенно-тарифная политика и таможенные доходы / А. И. Потяев // Внешняя торговля. – 1923. – № 19–20.
14. **Потяев А. И.** Таможенно-тарифная система как составная часть монополии внешней торговли / А. И. Потяев // Внешняя торговля России в 1922–1923 хозяйственном году. – М., 1923.

15. Російський державний архів економіки. – Ф. 413, оп. 14, спр. 117.
16. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1920 г. – М., 1943.
17. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. – М., 1944.
18. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1922 г. – М., 1950.
19. Таможенное право / руков. автор. кол. Б. М. Габричидзе. – М., 1995.
20. **Фрей Л. И.** Внешняя торговля СССР / Л. И. Фрей. – М., 1947.
21. **Храбсков В. Г.** Таможня и закон / В. Г. Храбсков. – М., 1979.
22. **Шишкин В. А.** «Полоса признаний» и внешнеэкономическая политика СССР (1924–1928 гг.) / В. А. Шишкин. – Л., 1983.

Надійшла до редколегії 01.02.2012

УДК 94(47+477)

О. Ю. Коломоєць

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДИСКУСІЇ В РКП (б) ПОЧАТКУ 1920-х рр. І НОВА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

Розглянуто дискусії в РКП(б) стосовно методів відбудови і шляхів розвитку економіки Радянської країни напередодні X з'їзду РКП(б).

Ключові слова: громадянська війна, розруха, нова економічна політика, продразкладка.

Рассматриваются дискуссии в РКП(б) относительно способов восстановления и путей развития экономики Советской страны перед X съездом РКП(б).

Ключевые слова: гражданская война, разруха, новая экономическая политика, продразверстка.

The author consider debates inside RCP(b) devoted to methods of rebuilding and path of development Soviet state economics.

Key words: civil war, devastation, New Economic Policy, food allotment.

Серед широкого кола питань, пов'язаних із переходом Радянської країни від громадянської війни до миру та впровадженням нової економічної політики, однією, ймовірно, з найбільш цікавих проблем є вивчення механізму вироблення і ухвалення рішень загальнодержавного значення в більшовицькому керівництві за кризових обставин.

Сучасні вітчизняні і зарубіжні дослідники приділяють достатньо уваги цьому аспекту: слід відзначити праці С. Павлюченкова [17; 20], С. Цакунова [24; 25], С. Пірані [26]. Разом з тим, ще недостатньо вивчено ідейну та теоретичну спадщину внутрішньопартійної боротьби напередодні впровадження нової економічної політики, а чимало відомих джерел потребує глибшого і об'єктивнішого аналізу.

Період громадянської війни і військової інтервенції докорінно змінив економічну та соціальну ситуацію на території колишньої Російської імперії. Загальні демографічні втрати населення на фронтах і в тилу воюючих сторін (у боях, від голоду, епіdemій і терору) досягли 8 млн осіб. У 1920 р. об'єм валової продукції промисловості скоротився майже в 7 разів порівняно з довоєнним. Так, наприклад, виплавка чавуну в 1920 р. складала 2,4 % порівняно з 1913 р. У тяжкому становищі знаходилися легка і харчова промисловість. Наприклад, цукрова промисловість виробила в 1921 р. близько 5 млн пудів цукру, що у 12 разів менше річного